

Ofka Piechniczek

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Rola tożsamości regionalnej w kreowaniu społeczeństwa obywatelskiego Przypadek Górnego Śląska

Abstract: Civil society has been a widely-discussed ideal during the recent years. Both engaged and responsible community seems to be the best solution to contemporary problems. The other important phenomenon is a renaissance of the idea of regionalism. What appeared to be interesting is the combination of both the above-mentioned issues is the research of influence of regional identity on the process of civil society building.

Upper Silesia is an exceptional region, characterized by concurrently existing strong identity and social engagement. Regional identity may be a tool of civil society building. Provided that regionalism means conscious participation in being co-responsible for creating the face of the region, reinforcing regional identity has a direct influence on the development of civil society. The strong sense of identity encourages the citizens to actions for the common welfare within the confines of inhabited space.

Key words: regionalism, regional identity, civil society.

Wstęp

Społeczeństwo obywatelskie jest w ostatnich latach ideą niezwykle popularną. Wydaje się, że zaangażowanie społeczeństw, wspólne poczucie odpowiedzialności, aktywność w budowaniu wspólnego dobra stanowiłyby najlepsze rozwiązanie współczesnych problemów codzienności. Stale w całej Europie prowadzone są badania aktywności obywatelskiej. Sformułowano wiele definicji społeczeństwa obywatelskiego, powszechnie uznane jest ono jednak za ideał, do którego wciąż należy dążyć. To proces, który trwał i nadal trwa.

W ostatnim czasie obserwuje się także renesans regionalizmu. Widoczny jest on zarówno w skali lokalnej, jak i krajowej czy kontynentalnej. Powstanie Unii Europejskiej i koncepcja Europy Regionów mobilizuje do refleksji. W Polsce idea regionalizmu rozkwitła po 1989 roku, kiedy pojawiły się uwarunkowania ustrojowe umożliwiające swobodne tworzenie stowarzyszeń regionalnych, kół miłośników ziem i innych organizacji skupiających się wokół problemów małych ojczyzn.

Niezwykle interesujące okazało się połączenie obu tych popularnych zagadnień — zbadanie wpływu regionalnej tożsamości na proces budowy *civil society*.

Górny Śląsk to region wyjątkowy — charakteryzujący się równocześnie silną tożsamością i społecznym zaangażowaniem. Przeprowadzone badania (analiza literatury oraz dokumentów, wywiady swobodne przeprowadzone z działaczami górnośląskich organizacji regionalnych) miały na celu sprawdzenie, czy, a jeśli tak, to w jakim stopniu tożsamość regionalna może stanowić instrument budowania społeczeństwa obywatelskiego.

Jakie miejsce zajmuje region na obywatelskiej drabinie kręgów zaangażowania? Czy wzmacnianie regionalnej świadomości wpływa na rozwój człowieka i wspólnot? Wreszcie, czy społeczeństwo obywatelskie może opierać się na przywiązaniu do małych ojczyzn?

Spółczeństwo obywatelskie

Idea społeczeństwa obywatelskiego jest przedmiotem wielu analiz i dyskusji. Pojęcie to, tak mocno związane z rzeczywistością amerykańską, przeżywa obecnie swoisty renesans w krajach Europy Środkowej. Transformacja polityczno-ustrojowa 1989 roku stworzyła nowe możliwości organizowania się obywateli i pozwoliła na urzeczywistnienie ideału społeczeństwa jako wspólnoty wolnych, równych, aktywnych obywateli, którzy organizują się, aby działać na rzecz wspólnego dobra.

Niewątpliwie na współczesne postrzeganie społeczeństwa obywatelskiego miały wpływ wielkie koncepcje filozoficzno-polityczne, a wśród nich rozważania Arystotelesa, koncepcja umowy społecznej Johna Locke’a, myśl Georga W.F. Hegla, idea społeczeństwa otwartego Karla Poppera. Koncepcje społeczeństwa wolnych i aktywnych obywateli zajmują także wiele miejsca w myśli chrześcijańskiej. Współczesne definicje *civil society* łączą w sobie poszczególne nurty rozważań, kładąc akcent na różnorodnych elementach koncepcji. Maria Magoska dzieli współczesne koncepcje na trzy podstawowe nurty (M. Magoska, 2001, s. 96—105). Pierwszy z nich, nawiązujący do myśli Alexisa de Tocqueville’a, skupia się na społeczeństwie obywatelskim jako bogactwie organizacji, wszelkiego rodzaju stowarzyszeń, fundacji, ruchów społecznych, które powstały z inicjatywy obywateli i nie są podległe kontroli władzy. Kolejny nurt współczesnych koncepcji podkreśla otwarty charakter wyrażania swoich opinii, zwraca uwagę na znaczenie dyskusji i debat, negocjacji i sztuki osiągania kompromisów w społeczeństwie obywatelskim. Nurt trzeci, *civil*

society, utożsamia z określonymi wartościami i przekonaniami. Za jego fundamenty uznaje się takie wartości, jak: wolność, godność, solidarność, dobro wspólne, odpowiedzialność, prawo, pluralizm. Społeczeństwo obywatelskie zawiera zatem w sobie trzy elementy: aspekt instytucjonalny, proceduralny i aksjologiczny.

Andrzej Siciński, próbując przedstawić esencję pojęcia, pisze: „Jest nią aktywne uczestnictwo obywateli we wszelakich dziedzinach życia społecznego, ekonomicznego, kulturalnego. Oczywiście, nie znaczy to, iż każdy uczestniczy równie intensywnie w tych wszystkich sferach, natomiast znaczy, iż uczestniczy dobrowolnie, jako podmiot (obywatel), a także iż uczestniczy nie w pojedynkę, ale w powiązaniu z innymi członkami społeczeństwa” (A. Siciński, 1997, s. 87).

Proces budowy społeczeństwa obywatelskiego wymaga odwagi i zaangażowania, na jego realizację trzeba czekać wiele lat. Doświadczenia historii pokazały jednak, że tylko aktywna i odpowiedzialna wspólnota wolnych i równych obywateli jest w stanie tworzyć warunki szczęśliwego i twórczego życia społeczeństw.

Region, regionalizm

Region definiowany jest jako część terytorium kraju lub obszar na pograniczu dwu, rzadziej trzech lub więcej krajów. Przestrzeń wyodrębniająca się przyrodniczo i kulturowo (społecznie, gospodarczo, cywilizacyjnie i wedle kultury) z otoczenia, wielorako — według wielu kryteriów — zróżnicowana wobec innych przestrzeni, od niej odmiennych. Jest to obszar wyróżniający się charakterystycznymi cechami, tworzącymi zbiór atrybutów decydujących o niepowtarzalnym wyrazie i unikatowej postaci jego krajobrazu, przyrody, systemu kulturowego i zamieszkujących go ludzi (R. Mordak i in., 2002, s. 65).

Badania nad wpływem tożsamości regionalnej na kreowanie społeczeństwa obywatelskiego prowadzone były na terenie Górnego Śląska. Jest to region wyjątkowy, względnie jednolity społecznie, cywilizacyjnie i kulturowo. Jego tożsamość budowana jest bogactwem zjawisk przyrodniczych oraz skomplikowanym dziedzictwem historycznym. Obserwując zespół cech szczególnych określających jego mieszkańców, wymienia się często: religijność, rodzinność, umiłowanie wolności, tolerancję, publiczny wymiar życia i znaczenie postaw społecznych, ethos pracy, wielonarodowość korzeni. Górny Śląsk charakteryzuje się silną tożsamością regionalną i widoczną tradycją społecznego zaangażowania. Stąd też stał się odpowiednim terenem badań podjętego tematu.

Wydarzenia historyczne końca XX wieku (upadek reżimu komunistycznego), zmieniająca się rzeczywistość polityczna i społeczna (powstanie Unii Europejskiej i koncepcja Europy Regionów) spowodowały swoisty renesans regionalizmu. Czy m ów regionalizm jest? Krzysztof Kwaśniewski przedstawia różne jego ujęcia. W ujęciu amerykańskim: „to takie podejście do badań zachowania ludzkiego, które zwraca szczególną uwagę na region geograficzny jako jednostkę analizy, podkreśla-

jąc zależności między człowiekiem a jego bezpośrednim środowiskiem fizycznym” (K. Kwaśniewski, 1990, s. 12).

W opracowaniach europejskich regionalizm to „określenie różnie się przejawiających ruchów, które dążą do społecznej, kulturalnej i politycznej współprawności regionów i które starają się urzeczywistnić tę własnoprawność przez tworzenie regionalnych stolic, samorząd kulturalny, historyczną samoświadomość regionu itp.” A także „pojęcie używane jako określenie szerszego zasięgu ludzkich stosunków wymiany, nawiązujących do geograficznych obszarów, które stanowią część większej całości” (K. Kwaśniewski, 1990, s. 12).

Henryk Skorowski we wstępie swojej książki *Antropologiczno-etyczne aspekty regionalizmu* podaje następującą definicję regionalizmu: „Od strony przedmiotowej: całokształt dóbr i wartości związanych z własnym regionem, od strony podmiotowej: szeroko rozumiana działalność mająca na celu z jednej strony zachowanie i kultywowanie specyfiki krajobrazowej, językowej i kulturowej, to znaczy szeroko rozumianych wartości regionalnych, z drugiej strony: ich ożywianie i rozwój, a nawet wprowadzanie elementów swojej rodzimej kultury do kultury ogólnospołecznej” (H. Skorowski, 1990, s. 20).

Kwaśniewski, zastanawiając się nad problematyką regionalizmu, na pierwszym miejscu wymienia problemy odkrywania i uświadamiania granic tożsamości kulturowej regionu, jej korzeni historycznych, jak również tendencji rozwojowych.

Skorowski zaś pisze, że odradzanie się etniczności i regionalności polega w istocie na odnajdowaniu i uświadamianiu sobie przez państwa, narody, wspólnoty etniczne i regionalne swojej historycznej, geograficznej i kulturowej tożsamości.

Regionalizm przechodził rozmaite etapy. Skorowski, porównując te fazy, stwierdza, że regionalizm XIX-wieczny był zdecydowanie bardziej defensywny niż dzisiejszy. Współczesny regionalizm ma przed sobą inne zadania: „[...] ma on na celu, nie tylko zachowanie własnej odrębności, chociaż i tego nie można pominąć, ale ma on za zadanie przede wszystkim rozwijanie wielorakich wartości własnej odrębności, by w ten sposób ubogacać szeroko rozumiane życie współczesnego świata” (H. Skorowski, 1990, s. 11).

Nowy regionalizm staje się bardziej twórczy. Ma na celu nie tylko obronę podmiotowości i tożsamości poszczególnych wspólnot, ale przede wszystkim ożywianie różnorodności dzięki rozwijaniu własnego dziedzictwa, co prowadzi do wzbogacania życia całej społeczności państwowej i międzynarodowej.

Aktywizacja człowieka w sferze regionalizmu przejawia się w wielu formach. Przede wszystkim można mówić o uczestnictwie człowieka w sferze działań kulturalnych związanych ściśle z własnym regionem. Nie chodzi tu wyłącznie o sztywne kultywowanie tradycji, ale także o twórcze podejście do ogólnie rozumianych inicjatyw kulturalnych. Zaangażowanie człowieka przez regionalizm nie może ograniczać się jedynie do sfery kulturalnej. Odpowiedzialność za region inspirowała także jednostkę do działalności w płaszczyźnie ekologicznej, społecznej i politycznej, gospodarczej i cywilizacyjnej.

Tożsamość

Pojęcie „tożsamość” także przeżywa swoisty renesans — pojawia się zarówno w tekstach naukowych, jak i w poważnej dyskusji publicystycznej w rozmaitych znaczeniach i kontekstach. Jest różnie definiowane w obrębie poszczególnych gałęzi nauki, jak: medycyna, psychologia, socjologia.

Bartłomiej Dobroczyński uznaje problem tożsamości za podstawowy dla ludzkiej egzystencji: „Gdybym jednym słowem miał zasygnalizować problem, który — moim zdaniem — jest fundamentalnym wyzwaniem stojącym przed człowiekiem, określiłbym go jako problem »tożsamości«. To »kim jestem?« oraz o kim lub o czym jestem skłonny mówić jako o »mnie« (»ja«) lub o »nas« (»my«), innymi słowy: co włączam w zakres własnej tożsamości (*ergo* wspólnoty i odpowiedzialności) — jawi mi się jako centralne i nieredukowalne wyzwanie współczesności [...]” (B. Dobroczyński, 2007, s. 68).

Człowiek żyje i działa w różnych wymiarach: indywidualnym, rodzinnym, lokalnym, regionalnym, narodowym, etnicznym, kontynentalnym, wreszcie globalnym, ogólnoludzkim. Każdy wykorzystuje równocześnie różne sposoby patrzenia na otaczające zjawiska, na odpowiadające im interesy i wartości.

Wydaje się, że czasy współczesne to paradoksalnie epoka indywidualizmu, jak również kosmopolitycznego ukierunkowania człowieka. Skupienia się na sobie i otwarcia się na drugiego, na innych, na świat. Określenie szerszej tożsamości (narodowej czy europejskiej) nie musi się jednak wiązać z zaprzeczeniem tożsamości indywidualnej, lokalnej czy regionalnej. Potrzebne wydaje się hierarchiczne uporządkowanie tożsamości do zachowania równowagi i harmonii w życiu człowieka, w jego relacjach społecznych.

Tożsamość obywatelska

W niniejszych rozważaniach istotny element stanowi pojęcie „tożsamość obywatelska” — jako szczególny wymiar tożsamości społecznej. Jan Waszkiewicz, zastanawiając się nad pojęciem „obywatel”, przedstawia wyjątkowo interesującą etymologię tego słowa (J. Waszkiewicz, 2007, s. 156). Na początku zwraca uwagę na przedrostek „o”, który nadaje słowu specyficzny odcień, wskazujący na bliskość, sąsiedowanie (por. *odrzwia*, *okrąg* czy *otrzewna*), ale też (przede wszystkim w czasownikach) — ogarnianie z różnych stron (*ogrodzić*, *okleić*, *opiec*). Słowo „być”, będące częścią słowa „obywatel”, pierwotnie powiązane było z rośnięciem, później zaczęło oznaczać zamieszkanie czy przebywanie, wreszcie — samo istnienie. Wszystko to według Waszkiewicza zapętlą się niejako w słowie „obywatel”.

Obywatel to ktoś, kto w jakimś miejscu jest bywalcem, któremu miejsce to jest bliskie, który je ogarnia — swymi uczuciami, opieką czy obowiązkami —

jest przez nie ogarniany (oswojony, przyswojony). Następuje swoiste wrośnięcie, zakorzenienie, wreszcie owo poczucie tożsamości, na które wskazuje etymologia. Waszkiewicz pisze: „Obywatel to ktoś, kto w dane miejsce (i jego społeczność) jest wrośnięty, jest w nim zakorzeniony. Jako obywatel bierze na siebie obowiązek oddziaływania na otaczającą go rzeczywistość i przyjmuje odpowiedzialność za skutki własnych (i nie tylko własnych) działań” (J. Waszkiewicz, 2007, s. 157).

Zakorzenienie obejmuje poczucie „bycia u siebie”, jak również świadomość „bycia na swoim miejscu”, w swojej przestrzeni. Miejsce przez nas określone to także oswojona przez nas przestrzeń, ludzie z nią związani, wspólne wartości wyznawane przez jej członków. Równocześnie to wspólna historia, zwykła codzienność i wspólna wizja przyszłości. Tożsamość jest jednym z najważniejszych składników obywatelskości. Poczucie przynależności do wspólnoty, owa tożsamość obywatelska, wydaje się warunkiem koniecznym wszelkich działań społecznych.

Tożsamość obywatelska wpływa bezpośrednio na aktywność we wspólnocie. Rodzi się więc pytanie: Jak pielęgnować owo zakorzenienie, aby dało ono pozytywny skutek dla wspólnego dobra? Z jednej strony — pisze Waszkiewicz — ważne jest pielęgnowanie wspólnej przeszłości, doświadczeń wspólnoty, jej historii. Z drugiej zaś strony, istotna jest dyskusja o przyszłości, wymiana opinii na temat planów i przyszłego kształtu wspólnoty oraz mobilizowanie się do działań. Ten aspekt związany jest z poczuciem, że przyszłość znajduje się w rękach obywateli — każdego z nas, a więc powinna się stać przedmiotem troski, planów oraz świadomych starań i działań (J. Waszkiewicz, 2007, s. 161).

Tożsamość regionalna

„Regionalizm jest ze swej istoty rzeczywistością zakorzeniającą człowieka. Zakorzenienie zaś będące najważniejszą i najbardziej podstawową potrzebą ludzką jest niezbędne nie tylko dla psychicznego komfortu jednostki, ale dla podtrzymywania jej człowieczeństwa, więc ciągłej świadomości własnej podmiotowości” — pisał Donald Tusk (1988, s. 14).

Regionalizm odgrywa ważną rolę w procesie przechodzenia osoby ze świata własnej etniczności w świat następnych struktur społeczno-kulturowych. Przez zakorzenienie osoby w bliskiej kulturze, wspólnocie, przestrzeni pozwala odkrywać własną tożsamość, włączając ją we własny system wartości.

Marek Konopka, próbując wypracować syntezę problemu tożsamości regionalnej, pisze, że w pojęciu tym zawierają się: poczucie więzi i wspólnoty, język, religia, wspólne symbole, dorobek kulturalny i wszystkie te elementy kultury materialnej, które są nośnikami znaczeń wspólnych, identyfikują wspólnotę, jednoczą ją i mobilizują do rozwiązywania wspólnych problemów (M. Konopka, 1997, s. 40).

Henryk Skorowski bezpośrednio łączy pojęcia regionalizmu i tożsamości regionalnej, pisząc: „Regionalizm od strony przedmiotowej to zespół obiektywnych

(kultura, wspólnota, terytorium) i subiektywnych (poczucie, samoświadomość, identyfikacja) elementów składających się na pojęcie tożsamości regionalnej” (H. Skorowski, 1990, s. 81).

Regionalizm budowany jest przez wieloraką działalność wspólnoty ludzi rozmiłowanych we własnym regionie, w jego tożsamości krajobrazowej, tożsamości świata przyrody i kulturowej; działalność zmierzającą do promowania owej tożsamości, jej zachowania, ale nade wszystko — rozwijania, przekształcania, wprowadzania rodzimego systemu wartości do skarbca ogólnokrajowego, środkowo-europejskiego, kontynentalnego i ogólnoludzkiego.

Regionalizm jest ruchem społecznym na rzecz regionu, ale i w regionie. Jego celem jest nie tylko kultywowanie i rozwijanie systemu wartości, ale także aktywizowanie samego regionu w formie budzenia szerokiej inicjatywy dla wszechstronnego rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego, tworzenia warunków pełnego włączania się ludności w całość życia publicznego, tak aby obywatele stali się współodpowiedzialni za oblicze własnego regionu.

Związek między tożsamością regionalną a społeczeństwem obywatelskim

Jeśli regionalizm oznacza odpowiedzialne zaangażowanie w budowanie oblicza własnego regionu, wzmacnianie regionalnej tożsamości wpływa bezpośrednio na rozwój społeczeństwa obywatelskiego. Silne poczucie tożsamości mobilizuje obywateli do działania dla dobra wspólnoty i zamieszkaanej przez nią przestrzeni. Efektem przeprowadzonych badań stał się zestaw wniosków dotyczących związku tożsamości regionalnej i społeczeństwa obywatelskiego.

1. Tożsamość regionalna traktowana jest jako wspólny mianownik aktywnej wspólnoty i społeczeństwa obywatelskiego. Podstawą budowy społeczeństwa obywatelskiego są wspólne wartości, odwołanie do konkretnej, bliskiej przestrzeni. Tym łącznikiem, płaszczyzną wspólnych działań staje się właśnie regionalizm.
2. Tożsamość regionalna traktowana jest jako motor *civil society*. Świadomość przynależności do konkretnej przestrzeni, kultury z nią związanej pobudza w obywatelach odpowiedzialność za nią i chęć działania na jej rzecz.
3. Regionalizm wyznacza kolejne kręgi zaangażowania społecznego. Im większa świadomość w społeczeństwie różnych kręgów, których obywatel jest częścią, tym mocniej chce on na te kręgi wpływać. Obywatel uświadamia sobie także, że ma wobec poszczególnych kręgów określone powinności.
4. Regionalizm może wyznaczać także granice działania, aktywności społeczeństwa obywatelskiego.
5. Możliwa jest (dostrzeżona przez kilku badanych) relacja obustronna między dwoma kategoriami. W wypowiedziach dostrzec można argumenty potwier-

dzające wpływ społeczeństwa obywatelskiego na tożsamość regionalną. Jeden z badanych zauważył, że tylko na poziomie silnego społeczeństwa obywatelskiego tożsamość regionalna może być manifestowana.

6. Wymienione wcześniej argumenty podkreślają ścisły pozytywny związek między tożsamością regionalną a społeczeństwem obywatelskim. Jednak w badaniach pojawiły się także opinie, że związek taki niekoniecznie musi zaistnieć lub jest tylko jednostronny.
7. W kilku wywiadach wyrażona została obawa, że źle eksponowana tożsamość regionalna może mieć negatywny wpływ na społeczeństwo obywatelskie. Taka sytuacja jest możliwa w przypadku, gdy tożsamość regionalna będzie kategorią zamkniętą. Absolutyzowanie regionu może prowokować tendencje separatystyczne.

Hierarchia przynależności

Człowiek dla twórczego społecznego działania potrzebuje uporządkowania kręgów swojej przynależności. Konieczne jest hierarchiczne ustawienie ich według zasady: od szczegółu do ogółu.

Grupy przyjaciół, środowisko szkolne, wspólnota osiedla czy dzielnicy, wreszcie miasta to kolejne po rodzinie kręgi, które traktujemy jako „swoje”. Aktywność człowieka w większym środowisku jest naturalną konsekwencją jego aktywności w najbliższych kręgach. Aby móc twórczo żyć i działać we wspólnocie dużej, trzeba uprzednio być ukonstytuowanym aktywnie we wspólnocie bliskiej sercu.

Jak pisze Wiesław Bokajło, autentyczne społeczeństwo obywatelskie zaczyna się wtedy, gdy obywatele zaczynają czuć się odpowiedzialni za to, aby na ich osiedlu, w mieście czy w gminie „coś się wydarzyło”. Kolejnym krokiem jest organizowanie się mieszkańców danej przestrzeni w związki publiczne w celu realizacji wspólnych interesów i w stowarzyszenia w celu realizacji dobra wspólnego gminy czy regionu (W. Bokajło, 2001, s. 72).

Następną kwestią jest wpływ tożsamości regionalnej na dobro państwa. Regionalizm, związek z małą ojczyzną nie musi prowadzić do zamknięcia się obywatela tylko na region. Nie ma sprzeczności między tożsamością regionalną a odniesieniem do innych wspólnot czy kultur. Wręcz przeciwnie, zakorzenienie w regionie pomaga człowiekowi utrzymać aktywną obecność w innych kręgach, umacnia obywatela w społeczności narodowej i państwowej, tworzy bezpośrednie, naturalne relacje z innymi ludźmi. Może także — jak pisze w swoim artykule Lech Bądkowski — tworzyć zdrowe i korzystne dla całego społeczeństwa współzawodnictwo między regionami w rozwoju gospodarczym, politycznym czy kulturowym (L. Bądkowski, 1988, s. 1—5).

Tożsamość regionalna zatem, poczucie przynależności do kręgu, jakim jest region, może korzystnie wpływać na działania całego państwa. Aktywne dzia-

łanie w regionie powodować może pozytywne skutki dla kraju. Dodać należy, że jednostka twórczo działająca w mniejszych kręgach chętnie otwiera się także na większą wspólnotę. Idea regionalizmu, budząc aktywność człowieka we własnym regionie, nie stawia jej w opozycji do dobra wspólnego społeczności narodowej czy państwowej, ale otwiera ją i angażuje na rzecz tego dobra. Jak pisze Henryk Skorowski — w tym sensie regionalizm staje się rzeczywistym obrazem obywatelskiej postawy (H. Skorowski, 1990, s. 229).

Umiłowanie małej ojczyzny — patriotyzm lokalny, utrwalający związek człowieka z bliską mu społecznością, przestrzenią czy kulturą, może powodować naturalny silny związek z ojczyzną wielką. Przez zakorzenienie w regionie tożsamość narodowa może być silniejsza i bardziej racjonalna. Nie musi być sprzeczności pomiędzy samoświadomością regionalnej przynależności a rzeczywistym poczuciem przynależności do określonego narodu czy państwa. Świadomość narodowa i państwowa dzięki swoistej hierarchii wyrasta i gruntuje się na samoświadomości regionalnej.

Poczucie przynależności do wspólnoty regionalnej, silna regionalna tożsamość prowokuje obywateli do działania dla dobra tej wspólnoty. Osoba zakorzeniona w pewnej przestrzeni, związana ze swoją małą ojczyzną ma większą świadomość potrzeby działania na jej rzecz.

Edward Schils podkreśla, że samoświadomość stanowi jeden z najważniejszych elementów społeczeństwa obywatelskiego. W jednym z artykułów pisze: „Wyróżnikiem społeczeństwa obywatelskiego jest to, że jego elementy powiązane są wzajemnie dzięki wspólnej czy też zbiorowej samoświadomości wspólnego uczestnictwa w społeczeństwie” (E. Schils, 1994, s. 11).

Dalej stwierdza, że owa „samoświadomość” oznacza świadomość jednostek, że stanowią części pewnej całości, wspólnoty, która może o sobie powiedzieć „my”. Czy regionalizm nie wyznacza właśnie takich kategorii? Najistotniejszym warunkiem zaistnienia społeczeństwa obywatelskiego jest to, aby jego członkowie uświadomili sobie przynależność do tego społeczeństwa jako całości, także do poszczególnych, składających się na nie mniejszych wspólnot, jak: rodzina, osiedle, kościół, stowarzyszenie. Społeczeństwo obywatelskie umacniają wspólne tradycje, wspólna kultura, wspólne doświadczenia i wspólna przyszłość (E. Schils, 1994, s. 13).

Romuald Piekarski w tożsamości, a więc w poczuciu przynależności do wspólnoty, ziemi czy kultury, także widzi źródło obywatelskich postaw.

„Położyłbym szczególny nacisk na kwestie tożsamości, na zagadnienie poczucia przynależności do wspólnoty — bo w tym poczuciu wydają się znajdować najbogatsze zasoby lojalności obywatelskiej i tu właśnie poszukiwałbym szansy znalezienia wolontariuszy gotowych wziąć na siebie zwiększoną odpowiedzialność” (R. Piekarski, 1998, s. 17).

Interesujące w kontekście niniejszych rozważań są spostrzeżenia Janusza Majcherka. W artykule *Niweczony renesans małych ojczyzn* (J. Majcherek, 1997, s. 3) autor ten zauważa, że społeczności o silnej tożsamości regionalnej po 1989 roku najchętniej przyjmowały przemiany demokratyczno-rynkowe w Polsce, a także

wykazywały największe zaangażowanie obywatelskie (mierzone np. frekwencją w wyborach, stopniem poparcia dla nowych formacji politycznych oraz skalą podejmowania przedsięwzięć politycznych).

„Wskazuje to, że rozwijanie lokalnej i regionalnej tożsamości i aktywności służy umacnianiu demokracji, społeczeństwa obywatelskiego i rynkowej gospodarki, a więc [ma] kluczowe znaczenie dla rozwoju i przyszłości Polski” (J. Majcherek, 1997, s. 3).

Region jest przestrzenią wyjątkową. Zawiera w sobie bogactwo wartości i znaczeń, które w sposób szczególny „przywiązują” człowieka. Regionalizm jest ideą, która ukierunkowuje obywateli na dobro wspólne, ideą, która „zakorzenia”, a owo zakorzenie jest podstawą naszego twórczego życia. Świadomość przynależności daje człowiekowi niezbędne poczucie bezpieczeństwa, zbliża go do innych ludzi, tworzy pozytywne więzi, zachęca do działania. Region stanowi przestrzeń wypełniającą próżnię pomiędzy dwoma poziomami społeczności — tą najbliższą, którą stanowi rodzina, dzielnica, najbliższe kręgi przyjaciół, i tą najdalszą — jaką jest wspólnota państwowa, kontynentalna i wreszcie ogólnoludzka.

Henryk Skorowski tak przedstawia wspólnotę regionalną: „Wspólnota regionalna jest społecznością, która ani nie »zamyka« w zbyt wąskiej przestrzeni społecznej, ani nie »gubi« go w wielkiej przestrzeni społecznej. Jest wspólnotą, którą człowiek jest w stanie niejako objąć i ogarnąć” (H. Skorowski, 1990, s. 150).

Zagrożenia wobec pozytywnej relacji pomiędzy tożsamością regionalną a społeczeństwem obywatelskim

Tożsamość regionalna może stanowić instrument wzmacniania społeczeństwa obywatelskiego, pamiętać jednak należy o niebezpieczeństwach pewnych działań. Podstawowym zagrożeniem wobec ich pozytywnej relacji są dążenia separatystyczne w regionie. Regionalizm niesie z sobą niebezpieczeństwo absolutyzowania regionu, co może prowadzić do postaw separatystycznych.

Tożsamość regionalna definiowana — jak zaznaczył jeden z działaczy organizacji regionalnej — „w kategoriach ekskluzywnych” może być destrukcyjna dla rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. Tak pojmowana tożsamość ogranicza wspólnotę, tworzy nieprzekraczalne podziały, co może prowadzić do oderwania wspólnoty regionalnej od reszty kraju. Działania separatystyczne negatywnie ustosunkowują obywateli do reszty społeczeństwa. Tak pojmowany regionalizm może stanowić duże niebezpieczeństwo dla integralności państwa.

Jak pisze Henryk Skorowski, „właściwą treścią poczucia tożsamości jest świadomość przynależności, nie zaś świadomość odrębności” (H. Skorowski, 1990, s. 75).

Specyfika Górnego Śląska jako regionu będącego swoistą mozaiką kulturowo-etniczną o silnej tożsamości regionalnej prowokuje podejścia negatywne do idei regionalizmu. Dążenia niektórych środowisk do formalnego uznania narodowości śląskiej są także często tak właśnie oceniane. Zachodzi obawa, że wyróżniona grupa deklaruująca tę narodowość stanie się grupą hermetyczną, zamkniętą na inne wspólnoty.

Jacek Wódz i Kazimiera Wódz w artykule *Czy nadciągają Ślązacy?* (J. Wódz, K. Wódz, 2004, s. 116—131) zastanawiają się nad projektem nowoczesnej tożsamości regionalnej na Śląsku. Tożsamości rozumianej w sposób otwarty i twórczy, zapominającej o dążeniach separatystycznych i potrzebie odrębności. Autorzy piszą:

„Winna to być wspólna perspektywa przyszłości budowana na obywatelskim współdziałaniu wszystkich i jak najdalszym uznaniu odrębności każdego. Na tym właśnie polega perspektywne definiowanie regionu, w praktyce zachodnich demokracji znane już od dawna. Taka postawa pozostawia w zasadzie nieograniczone pole manewru dla sięgania do przyszłości, wspólnych tradycji, nie czyniąc z niej z drugiej strony elementu konfliktu z innymi” (J. Wódz, K. Wódz, 2004, s. 128).

Podsumowanie

Region zajmuje ważne miejsce w niezbędnej dla człowieka hierarchii przynależności i zaangażowania, w sposób szczególny prowokuje do przywiązania. Wpływa na to bogactwo wartości, swoisty spłot uwarunkowań przyrodniczych i kulturowych pojawiających się w regionie.

Silna tożsamość regionalna — wzmocniana także działalnością ruchów i organizacji skupiających się wokół spraw regionu — mobilizuje mieszkańców do działania dla dobra wspólnoty i zamieszkaney przez nią przestrzeni.

Związek między tożsamością regionalną a społeczeństwem obywatelskim może być obustronny. Tożsamość regionalna wpływa na rozwój społeczeństwa obywatelskiego, a działanie w ramach *civil society* może wzbogacać wartości regionalne, chronić je, wzmocniać i prowokować do nowych przedsięwzięć.

Związek z małą ojczyzną motywuje obywateli do działania dla jej dobra. To zaś w konsekwencji prowadzić może do wypracowania postawy aktywnej i twórczej także dla szerszych kręgów, jakimi są państwo czy dalej kontynent. Uformowanie w obywatelach aktywności w najbliższej przestrzeni w przyszłości spowodować może postawy zaangażowania w sprawy dotyczące całego państwa. Jak pisał Bronisław Geremek: „Społeczeństwo obywatelskie nie przeciwstawia się państwu, ale z nim współdziała. Nie musi już być paralelną polis, ale po prostu częścią polis” (B. Geremek, 1994, s. 249).

Dodać należy, że kreowanie pozytywnej relacji tożsamości regionalnej i społeczeństwa obywatelskiego wymaga odpowiedniej organizacji państwa, a także przejrzystego systemu prawnego, który umożliwia inicjatywy lokalne. O braku

takich jasnych uwarunkowań prawnych działania stowarzyszeń i ruchów często wypowiadali się ankietowani działacze prezentowanych organizacji.

Marian Gierula pisał, że wszelkiego rodzaju inicjatywy lokalne, a w wśród nich towarzystwa miłośników miast, ziem i regionów, są najważniejszym motorem budowania samorządności i wzmacniania obywatelskiej aktywności (M. Gierula, 2004, s. 397).

„Na poziomie lokalnym niezwykle istotne są wszystkie elementy sieci relacji społecznych pozwalających na samoorganizację społeczeństwa wokół jakichś celów akceptowanych przez ogół czy przez wyraźnie zdefiniowane grupy, bo to jest treść tworząca poczucie podmiotowości obywatelskiej, tak wytwarza się poczucie przywiązania, tak wzmacnia się obywatelstwo lokalne” (K. Wódz, J. Wódz, 2005, s. 223).

Znaczna liczba wszelkiego rodzaju stowarzyszeń i organizacji regionalnych na Górnym Śląsku świadczy o aktywnym zaangażowaniu w proces budowy społeczeństwa obywatelskiego. Bogactwo działań tych organizacji, umiejętność zainteresowania młodych ludzi ideą regionalizmu, aktywność ich członków dowodzi ich roli w formowaniu tożsamości regionalnej.

Podsumowując — tożsamość regionalna może stanowić instrument budowania społeczeństwa obywatelskiego. Jeżeli traktuje się regionalizm jako świadome uczestnictwo we współodpowiedzialności za oblicze własnego regionu, wzmacnianie regionalnej tożsamości będzie wpływać bezpośrednio na rozwój społeczeństwa obywatelskiego.

Literatura

- Bądkowski L., 1988: *Kaszubsko-pomorskie drogi*. „Pomerania”, nr 10.
- Bokajło W., 2001: *Z teoretycznych problemów społeczeństwa obywatelskiego*. W: W. Bokajło, K. Dziubka, red.: *Spółeczeństwo obywatelskie*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Dobroczyński B., 2007: *Tożsamość, wspólnota, odpowiedzialność*. „Znak”, nr 2(622).
- Geremek B., 1994: *Spółeczeństwo obywatelskie i współczesność*. W: K. Michalski, red.: *Europa i społeczeństwo obywatelskie*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Konopka M., 1997: *Wartości kulturowe w regionalizacji. Znaki kultury, znaki tożsamości*. W: E. Wysocka, M. Konopka, red.: *Polskie regiony*. Ciechanów: Krajowy Ośrodek Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury.
- Kwaśniewski K., 1990: *Problemy regionalizmu polskiego*. W: *Regionalizm polski*. Ciechanów: Krajowy Ośrodek Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury.
- Magoska M., 2001: *Obywatel w procesie zmian*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Majcherek J.A., 1997: *Niwecony renesans małych ojczyzn*. „Tygodnik Powszechny”, nr 32.
- Mordak R., Parusel J., Piechura B., Tabor D., Wieczorek E., Zarzyna Ś., Zieliński J., 2002: *Zagospodarowanie przestrzeni. Leksykon i akty normatywne*. Katowice: Sejmik Województwa Śląskiego.

- Piekarski R., 1998: *Cnoty polityczne dawniej i obecnie. Moralne źródła polityki*. Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskiego Towarzystwa Naukowego.
- Schils E., 1994: *Co to jest społeczeństwo obywatelskie?* W: K. Michalski, red.: *Europa i społeczeństwo obywatelskie*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Siciński A., 1997: *Spółeczeństwo obywatelskie*. „Przegląd Polityczny”, nr 33/34.
- Skorowski H., 1990: *Antropologiczno-etyczne aspekty regionalizmu*. Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie.
- Tusk D., 1988: *Spętani w działaniu. Regionalizm dziś*. „Pomerania”, nr 12.
- Waszkiewicz J., 2007: *Refleksje nad obywatelskością — o zakorzenieniu i wychowaniu*. W: W. Bokajło, A. Wiktorska-Święcka, red.: *Europa obywateli: polskie społeczeństwo obywatelskie In actu*. Wrocław: Wydawnictwo ATUT.
- Wódz J., Wódz K., 2004: *Czy nadciągają Ślązacy?* W: L.M. Nijakowski, red.: *Nadciągają Ślązacy. Czy istnieje narodowość śląska?* Warszawa: „Scholar”, Towarzystwo Przyjaciół Śląska.
- Wódz J., Wódz K., 2005: *Dynamika budowania społeczeństwa obywatelskiego — refleksja z badań empirycznych*. „Przegląd Socjologiczny”, T. 54, z. 1/2.